
International Multidisciplinary Research Journal

Golden Research Thoughts

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

Welcome to GRT

RNI MAHMUL/2011/38595

ISSN No.2231-5063

Golden Research Thoughts Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board. Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

Regional Editor

Manichander Thammishetty
Ph.d Research Scholar, Faculty of Education IASE, Osmania University, Hyderabad

International Advisory Board

Kamani Perera Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka	Mohammad Hailat Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken	Hasan Baktir English Language and Literature Department, Kayseri
Janaki Sinnasamy Librarian, University of Malaya	Abdullah Sabbagh Engineering Studies, Sydney	Ghayoor Abbas Chotana Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]
Romona Mihaila Spiru Haret University, Romania	Ecaterina Patrascu Spiru Haret University, Bucharest	Anna Maria Constantinovici AL. I. Cuza University, Romania
Delia Serbescu Spiru Haret University, Bucharest, Romania	Loredana Bosca Spiru Haret University, Romania	Ilie Pintea, Spiru Haret University, Romania
Anurag Misra DBS College, Kanpur	Fabricio Moraes de Almeida Federal University of Rondonia, Brazil	Xiaohua Yang PhD, USA
Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania	George - Calin SERITAN Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences AL. I. Cuza University, IasiMore

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India	Iresh Swami Ex - VC. Solapur University, Solapur	Rajendra Shendge Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur
R. R. Patil Head Geology Department Solapur University,Solapur	N.S. Dhaygude Ex. Prin. Dayanand College, Solapur	R. R. Yaliker Director Managment Institute, Solapur
Rama Bhosale Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel	Narendra Kadu Jt. Director Higher Education, Pune	Umesh Rajderkar Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik
Salve R. N. Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur	K. M. Bhandarkar Praful Patel College of Education, Gondia	S. R. Pandya Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai
Govind P. Shinde Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai	Sonal Singh Vikram University, Ujjain	Alka Darshan Shrivastava Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar
Chakane Sanjay Dnyaneshwar Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune	G. P. Patankar S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka	Rahul Shriram Sudke Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore
Awadhesh Kumar Shirotriya Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)	Maj. S. Bakhtiar Choudhary Director,Hyderabad AP India.	S.KANNAN Annamalai University,TN
	S.Parvathi Devi Ph.D.-University of Allahabad	Satish Kumar Kalhotra Maulana Azad National Urdu University
	Sonal Singh, Vikram University, Ujjain	

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.aygrt.isrj.org

Golden Research Thoughts

International Recognition Multidisciplinary Research Journal

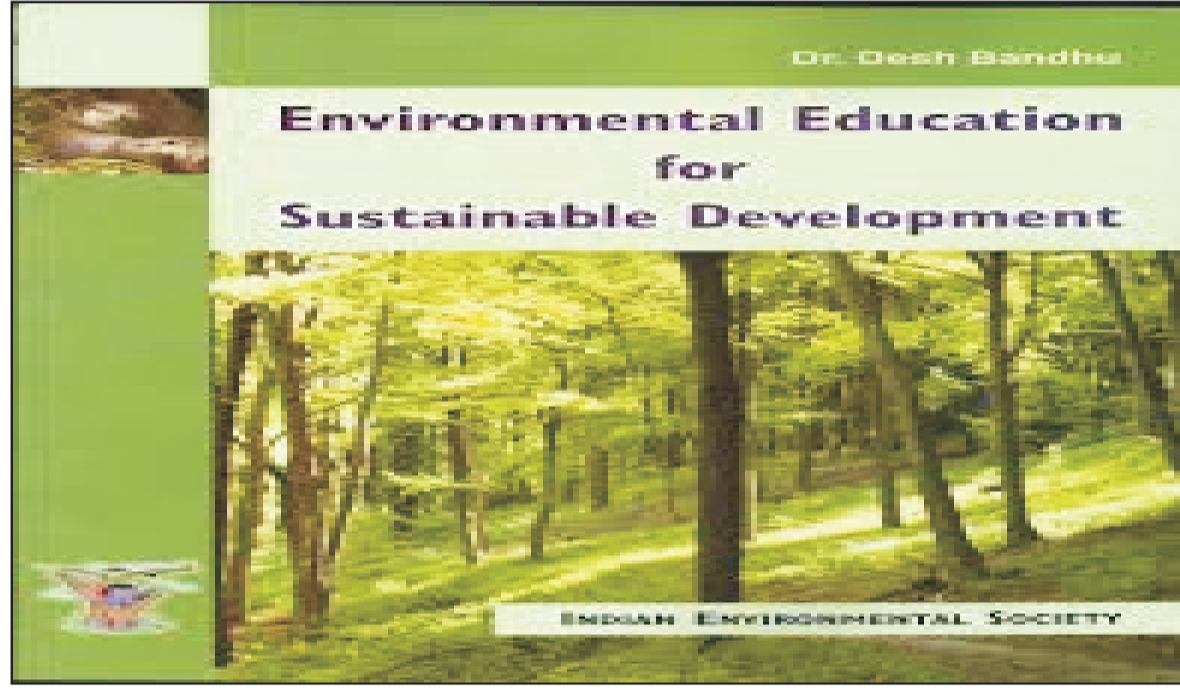
ISSN: 2231-5063

Impact Factor : 3.4052(UIF)

Volume - 5 | Issue - 9 | March - 2016

पर्यावरणाचा -हास आणि शाश्वत विकास एक अभ्यास

चंद्रकांत मंगल गोंधली

सहयोगी प्राध्यापक ,

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख,

कोकण ज्ञानपीठ कला विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय कर्जत रायगड .

प्रस्तावना:

मानव हा सामाजिक प्राणी असून तो स्वतःचा विकास साध्य करण्यासाठी समाजावरोवरच निर्सगावर अवलंबून असतो . राज्यशास्त्रात राजकारणाचा अभ्यास मानवी जीवनाच्या विविध पैलूशी संबंधित असतो . यात पर्यावरण हा घटक देखील त्यावर प्रभाव टाकत असतो याच अनुषंगाने सदर शोध निबंधात मानव व पर्यावरण यांचा सहसंबंध त्यातून उदभवणाऱ्या पर्यावरणीय समस्या, या समस्या सोडविण्यासाठी मानवाने केलेले प्रयत्न व त्यातून होणारे राजकारण ह्या घटकांचा शोध 'पर्यावरणीय राजकारण' 'Green politics' या अभ्यास शाखेअंतर्गत अभ्यासले जात आहेत .

या शोधनिबंधात पर्यावरणवाद, पर्यावरणाच्या जागतिक समस्या, पर्यावरण संरक्षणासंदर्भात युनोचे प्रयत्न, पर्यावरणवादी चळवळी, पर्यावरण संरक्षणातील महत्वाचे करार इत्यादी बाबींचा आढावा घेण्यात आला आहे .

शोधनिबंधाची उद्दिष्टे:

- १ . पर्यावरणीय संकल्पनांचा अभ्यास करणे .
- २ . पर्यावरणाच्या -हासाच्या कारणांचा शोध घेणे .
- ३ . पर्यावरण संरक्षण संदर्भात झालेल्या प्रयत्नांचा शोध घेणे .

४ . पर्यावरण संरक्षणासंदर्भात शाश्वत विकासाची भूमिका समजावून घेणे .

पर्यावरण संकल्पना:

सजीवाने अनुभवलेल्या प्राकृतिक, रासायनिक, जैविक परिस्थितीची गोळावेरीज म्हणजे पर्यावरण होय . यात हवामान, जल, मृदा, जंगले, पुष्पीतलावरील सजीव मृष्टी इत्यादीचा समावेश होतो . पर्यावरण ही स्थलकाल सापेक्ष संज्ञा आहे . सर्वसाधारणपणे पर्यावरण म्हणजे सभोवतालची परिस्थिती होय . पर्यावरणाच्या विविध घटकात किर्याप्रतिक्रिया सतत सुरू असतात . या किर्या -प्रतिक्रियांचे नियमन निसर्गनियमांनी होत असते . यातूनच विविध प्रकारच्या पर्यावरण रचना निर्माण होतात . त्यांना 'परिसंस्था' असे म्हणतात . या परिसंस्थांच्या समतोलानेच पर्यावरणाचे अस्तित्व अवलंबून असते .

पर्यावरणातील मानवाच्या अतिरेकी हस्तक्षेपामुळे परिसंस्थांचा समतोल विघडला . दुर्दैवा महायुद्धानंतर पर्यावरणाची व मानवजातीची अपरिमित हानी जगाला जाणवली व त्यातूनच पर्यावरणाचा व पर्यावरणमानव संबंधांच्या शास्त्रीय अध्ययन करण्याची गरज निर्माण झाली . १९६० च्या दरम्यान पर्यावरण मानव सहसंबंध व जीवमृष्टी सहसंबंधांच्या अध्ययनाचा समावेश असणारी पर्यावरणशास्त्र ही शाखा विकसीत झाली . पर्यावरणशास्त्राच्या अभ्यासामुळे पर्यावरणाची अवनती थांबवून पर्यावरण रक्षणासाठी धोरण निश्चित करण्याची गरज भासू लागली यातूनच या विषयीच्या विचारप्रणालीची चळवळ निर्माण झाली यालाच 'पर्यावरणवाद' असे म्हणतात .

पर्यावरणवाद

पर्यावरणवाद एका विचारप्रणालीची चळवळ आहे . मानवीय क्रियामुळे पर्यावरणाचा समतोल विघडू लागला याचा परिणाम विविध पर्यावरणीय समस्यांच्या निर्मितीत झाला . तसेच जागतिक पातळीवर त्यांचे पडसाद उमटू लागले . त्यामुळे मानव पर्यावरण संबंधांचा अभ्यास करणारी एक विचारसरणी म्हणून पर्यावरणवाद उदयास आला . पर्यावरणवाद ही राजकीय तात्वीक चळवळ नसून ती मानवाच्या घातक वर्तनात बदल करून नैसर्गिक पर्यावरणाचे संरक्षण व संवर्धन करण्याचा प्रयत्न करते . या अंतर्गत राजकीय आर्थिक सामाजिक संघटनांद्वारा योजनाचा स्विकार करून मानवाच्या निसर्गाशी असलेल्या संबंधांचे पुनर्मूल्यांकन केले जाते . पर्यावरणवाद हे मानतो की, मानवासोबतच इतर सजीव मृष्टी आणि संपूर्ण नैसर्गिक पर्यावरण हे देखील राजकीय आर्थिक सामाजिक योजनांच्या नैतिकतेवर अवलंबून असते .

पर्यावरणीय समस्या:

समकालात पर्यावरणासंदर्भात विविध समस्या निर्माण झाल्या आहेत . त्यांचा थोडक्यात आढावा खालीलप्रमाणे .

- १ . हवामान बदल व जागतिक तापमान वाढ (Climate change and Global Warming)
- २ . ओझोनचा थर विरळ होणे . (Ozone Depletion)
- ३ . जैवविविधता (Bio-diversity)

१ . हवामान बदल व जागतिक तापमान वाढ :

सूर्यापासून निघणारी ऊर्जा पृथ्वीपर्यंत पाहते व ती पृथ्वीवरील तापमान वाढीस कारणीभूत ठरते . या ऊर्जेचा वेग दर सेंकदाला ३ लक्ष कि . मी . असतो . या लहरीत गॅमा किरणे, क्ष किरणे, उपाखण किरणे असतात . यामुळे पृथ्वीचे तापमान सरासरीपेक्षा जास्त वाढते यालाच तापमानवाढ म्हणतात . विसाव्या शतकातील कार्बनडाय ऑक्साईडचे प्रमाण वाढले आहे . एका संशोधनानुसार इ . स . १८८० ते १९४० दरम्यान पृथ्वीच्या तापमानात १ अंश सेल्सीयसने वाढ झाली आहे .

२ . ओझोनचा थर विरळ होणे .

पृथ्वीच्या वातावरणाच्या सर्वात वरच्या भागात ओझोन वायूचा एक पातळ थर असतो . तो सुर्याच्या अतिनील किरणांपासून पृथ्वीचा वचाव करतो . वातावरणातील CFCs क्लोरोफ्लुरो कार्बन या वायुमुळे ओझोनच्या या थराला लहान लहान छिंदे पडत आहेत . रेफ्रिजरेशन सिस्टम व वातानुकूलीत सिस्टममध्ये CFCs क्लोरोफ्लुरो कार्बन वापरला जातो . ओझोन थराला छिंदे पडल्यामुळे सुर्याचे अतिनील किरणे थेट पृथ्वीवर पडतात . त्यामुळे त्वचेचा कर्करोग व इतर तत्सम विकार होत असतात . मानवाची संसर्गाचा प्रतिकार करण्याची क्षमता कमी होते . यासोबतच जगातील समुद्रात तरंगणाऱ्या सूक्ष्म जीवणूची संख्या वाढल्यामुळे समुद्रीय अन्नसाखळीला धोका निर्माण झाला आहे .

३ . जैवविविधता:

मानवाच्या सभोवती असणा-या वनस्पती व प्राण्यांना सजीव असे म्हणतात . प्रत्येक सजीवाचा विशिष्ट रचना व कार्यपध्दती असते . विविध गुणधर्मांमुळे सजीव निर्जिवापेक्षा वेगळे असतात . पर्यावरणाचा विचार करताना मानवाच्या भोवताली विविध प्रकारच्या सजीवांचे अस्तित्व जाणवते . यात वनस्पती, प्राणी, सूक्ष्मजीव यांचा समावेश होतो . एका विशिष्ट वातावरणात विविध प्रकारचे आणि वेगळ्या संख्येच्या सजीवांचा अधिवास म्हणजे जैवविविधता होय . वॉटर रोसेन यांनी एकाच परिसंस्थेत किंवा परिसंस्थेशी संबंधीत क्रियामध्ये भिन्न जातीच्या, भिन्न संख्येच्या सजीवांचे एकरूपीकरण म्हणजे जैवविविधता . जैवविविधता हे नैसर्गिक संसाधन असून मानवी अस्तित्वासाठी प्रमुख घटक असणारी व आर्थिक प्रगतीचा मार्ग आहे . निसर्गातील मानवी हस्तक्षेपामुळे ही जैवविविधता नष्ट होण्याच्या मार्गावर आहे . सजीवांच्या संख्येत दिवसेंदिवस घट होत आहे . मानवी जिवनात मानव पोषण, दैनंदिन गरजांची पूर्तता, वैशिव तापमानाच्या संतुलनासाठी व पर्यावरण संतुलनासाठी जैवविविधता आवश्यक आहे . म्हणूनच जैवविविधतेच्या संरक्षणाचा खर्च समकालात ऐरणीवर आला आहे .

पर्यावरणाच्या संरक्षणासंदर्भात झालेले प्रयत्नः

पर्यावरण संरक्षणासंदर्भात जगामध्ये शासकीय व गैरशासकीय पातळीवर प्रयत्न सुरू झाले आहेत . परंतु या संदर्भात आंतरराष्ट्रीय संस्था युनो इत्यादी संघटनांचे कार्य महत्वपूर्ण ठरत आहे . युनोने पर्यावरण संरक्षणासाठी खालील प्रकारचे प्रयत्न केले आहेत .

- १ . मानवी पर्यावरण स्टॉक होम परिषद १९७२
- २ . युनोची पर्यावरणविषयक सभा
- ३ . संयुक्त राष्ट्र पर्यावरणविषयक कार्यक्रम १९७५
- ४ . संयुक्त राष्ट्रांची पाणी परिषद अर्जेन्टिना १९७७
- ५ . रिओदि जानिरो वसुंधरा परिषद १९९२
- ६ . संयुक्त राष्ट्रांची पृथ्वी परिषद न्यूर्याक १९९७
- ७ . पृथ्वीच्या वाढत्या तापमानाबाबतचे आंतरराष्ट्रीय संमेलन टोकियो १९९७
- ८ . क्योटो करार २००५ .

पर्यावरण विषयक चळवळी व गैरशासकीय स्तरावरील प्रयत्न

पर्यावरण रक्षणासंदर्भात गैरशासकीय स्तरावर देखील विविध प्रकारचे प्रयत्न करण्यात आले आहे . विविध अशासकीय संघटनांनी पर्यावरणरक्षणासाठी देशादेशातून चळवळी उभारल्या आहेत . उदा . ग्रीन पीस मुव्हमेंट, नर्मदा वचाव आंदोलन, चिपको आंदोलन .

शाश्वत विकास

मानव विकास व पर्यावरणीय समस्या या दोन संकल्पनांशी संबंधीत असलेला विषय म्हणून शाश्वत विकास ही नवी संकल्पना पुढे आली आहे . या दृष्टीने मानवाच्या अमर्याद संसाधनांच्या त्रुटीमुळे व विकासाच्या पुर्ण न होणा-या भुकेमुळे पर्यावरणीय प्रदूषणाची समस्या निर्माण झाली यावर उपाय म्हणून विचारवंतानी शाश्वत विकासाचा मार्ग सुचविला आहे . शाश्वत विकास म्हणजे प्रदेशातील नैसर्गिक आणि भौतिक परिस्थिती, पर्यावरण, लोकसंख्या इ . घटकांचा सखोल अभ्यास करून पर्यावरणीय घटक तसेच नैसर्गिक संसाधनांच्या मर्यादीत वापर करणारी नवीन जीवनप्रणाली आत्मसात करणे . विकासात पर्यावरणाची हानी होणार नाही याची काळजी घेतली पाहिजे . विकासक्षम नेतृत्व आणि पर्यावरणवादी यांच्या मतेक्यातून शाश्वत विकास साधणे शक्य होईल . पुढच्या पिढीसाठी पुनर्नवीकरणीय संसाधनांच्या योग्य वापर करताना त्यांचा उपयोग आणि नवीनीकरणाचा दर समान ठेवणे अत्यावश्यक आहे .

शाश्वत विकासासाठी खालील उपाय सुचविले आहेत .

- १ . नैसर्गिक साधनांचा मर्यादीत वापर करावा .
- २ . प्रदूषणावर नियंत्रण ठेवावे
- ३ . पर्यावरणविषयक जाणीव जागृती करावी
- ४ . अपारंपारीक उर्जा साधनांचा वापर वाढवावा .
- ५ . पर्यावरणसंरक्षणासंबंधी उपायांची काटेकोर अंमलबजावणी करावी .
- ६ . नैसर्गिक संसाधनांच्या पुनर्नवीनीकरणाच्या दरात वाढ करणे .
- ७ . तापमान नियंत्रक, कमी उर्जेचा वापर करणा-या तंत्रज्ञानाबाबत संशोधन व निर्मिती

पर्यावरण संरक्षणासंदर्भात खालील उपाय सुचविले आहेत .

- १ . राजकारणविरहीत प्रामाणिक प्रयत्न होण्याची गरज
- २ . विकसीत राष्ट्रांची जबाबदारी अधिक
- ३ . वड्या महासत्तांनी जगाचे नेतृत्व करावे .
- ४ . आण्विक शक्ती संदर्भात उपाययोजना
- ५ . पर्यावरणविषयक राष्ट्रीय कायद्यांची आंतरराष्ट्रीय कायद्यांशी सुसंगती
- ६ . उदयोगवादाऐवजी निसर्गवादाला महत्व
- ७ . उत्तर-दक्षिण सहकार्य
- ८ . संयुक्त राष्ट्रांची महत्वाची भूमिका

सारांशः

सद्यस्थितीत पर्यावरणाचा -हास मोठ्या प्रमाणात होत असून त्यामुळे जगाची फार मोठ्या प्रमाणात हानी होत आहे . पर्यावरणसंरक्षणाची जाणीव व वैश्विक बनली असून पर्यावरण संरक्षणासाठी जागतीक पातळीवर प्रयत्न होत असल्याचे दिसते . परंतू होत असलेले प्रयत्न कमी असून त्यात मोठ्या प्रमाणात वाढ होण्याची आवश्यकता आहे . पर्यावरणसंरक्षणासाठी शाश्वत विकासाची भूमिका महत्वाची असून शाश्वत विकासाच्या वाढीसाठी प्रयत्न करणे गरजेचे आहे .

संदर्भसूची:

१. डॉ. ज. रा. शिंदे, डॉ. प्रशांत अमृतकर, २००५, समकालीन जागतिक राजकारणातील प्रमुख समस्या, चिन्मय प्रकाशन, औरंगाबाद
२. कुलकर्णी .जी .एम . वीक्षित पी . पी . २००४, पर्यावरणशास्त्र, विद्या बुक पब्लिकेशन, औरंगाबाद
- ३ . Environmentalism, Britanica Encyclopedia 2003
- ४ .Coulombis T.A.& Wolfe J.H. 1978 Introduction to Internatonal Relations power & justice, prentice Hall Pub.New Delhi
- ५ . Karad, Dee 2003, The politics of Environment, A research paper presented in Marathwada political science conference.
- ६ . Global Warming, The Times of India(Pune Ed) 1 nov.2004

चंद्रकांत मंगल गोंधली

सहयोगी प्राध्यापक , राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख , कोकण ज्ञानपीठ कला विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय कर्जत रायगड .

Publish Research Article International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper, Summary of Research Project, Theses, Books and Book Review for publication, you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed, India

- * International Scientific Journal Consortium
- * OPEN J-GATE

Associated and Indexed, USA

- EBSCO
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Database
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005, Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.aygrt.isrj.org